

*Sebastian Bakalarczyk**

KRAJOWA IZBA ROZLICZENIOWA SA W ROZRACHUNKACH POLSKICH BANKÓW

1. UWAGI WSTĘPNE

Krajowa Izba Rozliczeniowa SA (KIR SA) umożliwia drogą teletransmisji przysyłanie dokumentów rozliczeniowych pomiędzy uczestnikami systemu. Dzięki KIR SA polskie banki dokonują większości rozliczeń. Sprawny system Izby jest gwarancją poprawnego funkcjonowania polskiego systemu bankowego w dziedzinie rozliczeń¹.

Opracowanie ma na celu przedstawienie procedur obowiązujących w rozliczeniach między uczestnikami systemu bankowego w Polsce.

Powołanie do życia w Polsce Izby Rozrachunkowej, będącej spółką banków, nastąpiło w roku 1991 i dokonane zostało przez Związek Banków Polskich. Inicjatywa ta wyszła naprzeciw planom NBP dotyczącym kompleksowej reformy rozrachunków międzybankowych. We wrześniu 1991 r. powołano komitet do spraw organizacji Krajowej Izby Rozliczeniowej SA, w skład której weszli reprezentanci banków i Związku Banków Polskich. Celem powołania Izby było usprawnienie i unormowanie systemu rozliczeń międzybankowych, który dawał możliwości bezpiecznej realizacji rozliczeń i zmian w przeprowadzaniu w NBP rozrachunków międzybankowych oraz przejście z rachunku brutto do rozrachunku netto. Istotne znaczenie miało także skrócenie cyklu rozliczenia, a co za tym idzie przyspieszenie cyrkulacji

* Mgr, doktorant w Katedrze Finansów i Bankowości Uniwersytetu Łódzkiego.

¹ Ogólne zasady i tryb rozliczeń pieniężnych przeprowadzanych za pośrednictwem banków określa prezes NBP. W Polsce system bankowy działa na podstawie *Zarządzenia prezesa Narodowego Banku Polskiego z dnia 11 grudnia 1992 r. w sprawie form i trybu przeprowadzania rozliczeń pieniężnych za pośrednictwem banków*, Mon. Pol., 1992, nr 39, poz. 293; tekst ujednolicony: Mon. Pol., 1997, nr 27, poz. 732.

pieniądza w gospodarce. Ważne jest przyspieszenie obiegu informacji mającej strategiczny wpływ na prowadzenie efektywnej gospodarki pieniężnej banku, traktowanej jako źródło dodatkowych dochodów. Wylimitowano wiele czynności ręcznych związanych ze spedycją dokumentów rozliczeniowych do banku oraz wprowadzono automatyzację prac bankowych.

W dziedzinie unormowania systemu rozliczeń należałoby wspomnieć o konieczności standaryzacji w zakresie dokumentów bankowych, formatu numeru rachunku klienta oraz wprowadzenie identyfikatora rachunku klienta jako dodatkowego zabezpieczenia przed niewłaściwym zaksięgowaniem, zwłaszcza transakcji elektronicznych.

2. ORGANIZACJA KRAJOWEJ IZBY ROZLICZENIOWEJ SA

Ważnym wymogiem dostosowania banków do wymogów konkurencji jest uczestnictwo w sprawnie działającym systemie rozliczeń. Sprawność rozliczeń należy rozumieć co najmniej w dwóch kategoriach: czasu, w jakim dokonywane są transakcje, jak i jakości tych transakcji. Pierwsza kategoria obejmuje zarówno występowanie tzw. pieniądza w drodze, jak i rozliczeń dokonywanych w czasie rzeczywistym. Natomiast punktem zainteresowania drugiej jest sposób zabezpieczenia przesyłanych danych oraz dopasowanie standardów przekazu do wymogów księgowych banków, mających na celu szybkie i prawidłowe identyfikowanie otrzymywanych informacji.

W celu zapewnienia sprawnych rozliczeń oraz powstania systemu rozrachunków, powołana została do życia Krajowa Izba Rozliczeniowa SA. Pierwszym zadaniem KIR SA było zbudowanie i wprowadzenie w Polsce nowego systemu rozliczeń, z wykorzystaniem przesyłania dokumentów papierowych. Zgodnie z założeniami miał on obejmować wymianę dokumentów rozliczeniowych, ich rejestrację i wskazanie wzajemnych wierzytelności, jak również przedstawienie wyników rozliczeń w NBP, gdzie dokonywany jest rachunek banków prowadzących działalność na terytorium Polski.

Za pośrednictwem KIR SA mogą prowadzić rozrachunki banki mające w NBP rachunki bieżące. KIR SA przyjmuje do systemu nowe banki, ocenia ich sytuację finansową i płynność, gdyż wszyscy uczestnicy rozliczeń są odpowiedzialni za dokumenty rozliczeniowe.

Struktura KIR SA jest dwupoziomowa: pierwszy poziom stanowi Centrala KIR SA, drugi poziom to Bankowe Regionalne Izby Rozliczeniowe (BRIR), które działają w siedemnastu największych miastach wojewódzkich, gdzie wykonują podstawowe działania KIR SA.

BRIR przekazuje do centrali KIR SA zbiorcze dane o należnościach i zobowiązaniach oddziałów poszczególnych banków. Centrala KIR przeprowadza ostateczny rozrachunek polegający na kompensacji wzajemnych zobowiązań i należności pomiędzy bankami. Następnie centrala KIR SA powiadamia o wynikach kompensaty centrale poszczególnych banków, a także wydaje NBP zlecenie dokonania odpowiednich księgowania na rachunkach bieżących banków uczestniczących w rozliczeniach.

Do zadań centrali KIR SA należą: nadzór nad działalnością oraz nad realizacją czynności Izby w zakresie rozrachunków międzybankowych, rejestracja wierzytelności uczestników Izby, potrącanie wzajemnych zobowiązań i należności uczestników wynikających z wymiany dokumentów rozliczeniowych. Ważnym elementem jest także informowanie centrali banków o stanie ich zobowiązań i należności wynikających z wymiany dokumentów rozliczeniowych oraz składanie w NBP upoważnień banków dotyczących zleceń obciążających ich rachunki w NBP w zakresie zapłaty zobowiązań oraz we własnym imieniu zleceń dotyczących zapłaty należności, o której mowa powyżej. Duże znaczenie ma zapewnienie warunków prawnych, technicznych i organizacyjnych działania spółki, jak i sporządzanie sprawozdawczości oraz fakturowanie usług KIR SA. Współpraca z centralami uczestników Izby, a w szczególności przekazywanie centrali aktualnych wykazów banków, uczestników Izby i ich oddziałów, wraz z przyporządkowaniem do właściwych BRIR oraz ich korespondentów krajowych, to kolejne zadanie, które należy do KIR SA.

Natomiast do zadań BRIR należy: prowadzenie punktów przyjęć i odbioru przesyłek oraz magnetycznych nośników informacji, prowadzenie komórek międzyregionalnej poczty bankowej i nadzór nad terminowym i prawidłowym jej działaniem, rejestracja wierzytelności uczestników izby, wynikającej z wymiany dokumentów rozliczeniowych prowadzonej za pośrednictwem danej BRIR, archizacja danych źródłowych operacji realizowanych przez BRIR, przekazywanie do centrali KIR SA informacji o stanie zobowiązań i należności poszczególnych banków, wynikającym z wymiany dokumentów rozliczeniowych przeprowadzanych za pośrednictwem danej BRIR, współpraca z oddziałami banków, prowadzenie szkoleń oraz testów dla nowych uczestników. Izba zobowiązana jest do przyjmowania, w celu wymiany między uczestnikami, przesyłek przygotowanych zgodnie z wymogami regulaminu. Organizuje i odpowiada za przewóz przesyłek między BRIR w czasie umożliwiającym realizację harmonogramu wymiany dokumentów rozliczeniowych i innych czynności w zakresie rozrachunków międzybankowych, zobowiązana jest także do przyjmowania przesyłek, w celu wymiany, z wszystkich dni rozliczeniowych².

² E. Szczygielska, *Rozrachunki międzybankowe i międzyoddziałowe w krajowym systemie bankowym*, Warszawa 1998, s. 21 i n.

3. SYSTEMY ROZLICZEŃ

Rozrachunki międzybankowe dokonywane są między różnymi bankami w ramach systemu KIR SA za pośrednictwem systemów tradycyjnych SYBIR bądź nowoczesnych (ELIXIR). Obydwa te systemy mogą funkcjonować łącznie lub odrębnie. W polskich bankach główny nacisk kładzie się na szybkie dokonywanie rozliczeń, czemu sprzyja system Elixir. Istotnym elementem rozwoju rozliczeń jest opracowywanie modyfikacji Elixiru czy systemów z nim komplementarnych.

3.1. SYSTEM SYBIR – PAPIEROWA IZBA ROZLICZENIOWA

System Sybir jest systemem informatycznym realizującym połączenie pracochłonnych czynności manualnych, wykonywanych przy wymianie papierowych dokumentów rozliczeniowych pomiędzy bankami, i komputerowej techniki przetwarzania danych, na podstawie której naliczane są wzajemnie wierzytelności banków z tytułu rozrachunków międzybankowych.

Charakteryzuje się on realizacją transportu regionalnego i międzyregionalnego między oddziałami banków i BRIR-ami; dwukrotnym rozrachunkiem w ciągu doby: o 11.00 dokumentów uznaniowych i o 19.30 – dokumentów obciążeniowych; krótkim – 22-godzinnym cyklem rozliczeniowym oraz bezpieczeństwem systemu.

Zasady funkcjonowania rozrachunków międzybankowych w tym systemie określone zostały w regulaminie działania KIR SA. Odpowiednio do zarządzenia Prezesa NBP z 22 czerwca 1992 r. określa on m. in.:

- sposób wymiany zleceń między uczestnikami KIR SA,
- sposób rejestracji wzajemnych wierzytelności banków – bezpośrednich uczestników KIR SA oraz zasady postępowania przy kompensowaniu ich zobowiązań należności,
- zakres odpowiedzialności KIR SA za terminowe i odpowiednie przeprowadzanie czynności zleconych przez bank,
- termin i zasady zapłaty zobowiązań uczestników wobec KIR SA, wynikających ze świadczenia usług rozliczeniowych,
- termin i zasady regulowania wzajemnych wierzytelności banków wynikających z wymiany dokumentów rozliczeniowych za pośrednictwem KIR SA,
- zasady rozpoczęcia i zakończenia dnia rozrachunkowego,
- zasady składania przez KIR SA do NBP zleceń płatniczych, wynikających z naliczenia wierzytelności banków z tytułu rozrachunków międzybankowych.

Wymianie za pośrednictwem Izby podlegają dokumenty rozliczeniowe zaakceptowane przez upoważnionych pracowników, zgodnie z przepisami prawa i opatrzone datą tej akceptacji. W szczególności czeki winny być zakreślone, skasowane, zawierać indos i wzmiankę „do inkasa”.

Dokumenty powinny być posegregowane według rodzaju na obciążeniowe i uznaniowe oraz podzielone na przesyłki rozliczeniowe kierowane do oddziałów banków. Archiwizacja zestawień z informacjami identyfikującymi dokument powinna być przeprowadzona w sposób umożliwiający sporządzenie odpisu dokumentu. Dokumenty muszą być opatrzone zestawieniem kwot wchodzących w skład przesyłki rozliczeniowej. Zestawienie to musi zawierać: część adresową określającą datę sporządzenia, numer oddziału A – banku wysyłającego, numer i nazwę BRIR oddziału A, numer oddziału B – banku otrzymującego, numer i nazwę BRIR oddziału B, ogólną kwotę przesyłanych dokumentów uznaniowych i ich liczbę, ogólną kwotę przesyłanych dokumentów obciążeniowych i ich liczbę.

W ramach przesyłek kurierskich oddziały banków mogą wymienić: dokumenty rozliczeniowe – w przypadku przesyłek z awizami międzyoddziałowymi lub wykluczenia banku z rozrachunku, inne zlecenia zapłaty stanowiące żądania zapłaty załączonych papierów wartościowych, zabezpieczonych przed spieniężeniem zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa, zestawienia przesyłanych dokumentów rozliczeniowych, magnetyczne nośniki informacji, wyciągi z rachunków bankowych dla banków, uczestników KIR SA.

Wspomniane wyżej dokumenty i materiały nie podlegają czynnościom izby w zakresie rozliczeń międzybankowych, ale wymagają odpowiedniego oznakowania, odróżniającego je od przesyłek rozliczeniowych. Do rozrachunków między bankami, przeprowadzonego na podstawie informacji z KIR SA, mogą być włączone kwoty wierzytelności, wynikające z bezpośredniej wymiany dokumentów rozliczeniowych między poszczególnymi oddziałami banków, uzgodnionej przez centralę lub oddziały uczestników Izby. Najczęściej dotyczą one zmiany lokalnej. Wówczas dokonuje się wymiany dokumentów przekazanych do oddziału B poza KIR SA. Warunkiem realizacji i rozliczenia zestawienia kwot jest umieszczenie w niezadrukowanej części etykiety adresowej informacji, że „DOKUMENTY PRZEKAZANO POZA KIR SA”, należy też wpisać faktyczną liczbę pozycji. Przesyłki przyjmowane przez Bankowe Regionalne Izby Rozliczeniowe powinny być poprawnie zapakowane i czytelnie oznaczone. Dokumenty rozliczeniowe, posegregowane narastająco według numerów rozliczeniowych oddziałów B, odrębnie uznaniowe i obciążeniowe, składają się na przesyłkę rozliczeniową zapakowaną i opatrzoną etykietą adresową wraz z zestawieniem kwot w woreczkach foliowych. Etykieta adresowa powinna być widoczna w całości (zagięta zgodnie z przerywaną linią).

Wszystkie przesyłki analogicznie zapakowane winny być zgrupowane w pakietach według poszczególnych BRIR oddziałów B i umieszczone w jednym dużym worku foliowym wraz z widoczną etykietą adresową pakietu, zawierającą:

- datę sporządzenia pakietu, numer oddziału A banku,
- numer i nazwę BRIR oddziału A,
- numer i nazwę BRIR, do której pakiet jest skierowany, liczbę przesyłek w pakiecie,
- sumę kwot przesyłek w pakiecie.

W danym dniu oddział banku może utworzyć maksymalnie 17 pakietów przesyłek rozliczeniowych, 17 pakietów kurierskich oraz 1 pakiet za zwrotami i korektami do dokumentów obciążeniowych – każdy zapakowany oddzielnie.

Wraz z pakietami przesyłek oddział banku obowiązany jest dostarczyć – oprócz dyskietki – dzienne zestawienie pakietów Oddział – Izba, które po skontrolowaniu stanowi podstawę wczytania zbioru zapisanego na dyskietce do systemu oraz potwierdzenie przyjęcia przez BRIR materiału rozliczeniowego w dniu oznaczonym stemplem datownika Izby.

Wobec obowiązującego w systemie reżimu czasowego oraz konieczności zrealizowania zastrzeżenia zapłaty w dniu otrzymania dokumentów obciążeniowych z BRIR, tj. w dniu ich rozrachunku, oddział banku w szczególnych okolicznościach może przekazać je telekomunikacyjnie. Mogą one być przekazane do BRIR za pomocą faxu lub teleksu. Nadawanie przez oddział i przyjmowanie przez BRIR odbywa się wyłącznie za pośrednictwem upoważnionych pracowników. Na pisemną prośbę oddziału BRIR może dopisać korektę na podstawie przekazanej faxem etykiety adresowej korekty i faxu zwracanego dokumentu z zaznaczeniem przyczyny zwrotu.

Data wygenerowania³ zestawienia nie zawsze jest zgodna z datą przyjęcia przez BRIR. Oddział może bowiem przekazać dokumenty księgowe z opóźnieniem albo Izba z powodu uchybień oddziału nie może przyjąć materiału zgodnie z datą. Przyczyny odrzucenia materiału dotyczą w szczególności: zapisu na dyskietce kilku zbiorów wejściowych, braku numeru oddziału w tabeli powiązań, przyporządkowania oddziału do innej BRIR, braku danych w zbiorze, przekazania zbioru z danymi do własnego oddziału, przekazania zbioru z powielanymi pozycjami, wygenerowania przesyłek rozliczeniowych do oddziałów nie będących uczestnikami rozliczeń, wygenerowania przesyłek z datą większą od daty bieżącej systemu SYBIR lub z datą o błędnym formacie (zamiast 20000531 jest 31052000), przekazania zbioru z przesyłkami opatrzonymi datą, którą już oddział dostarczył. Jest to zabezpieczenie systemu przed wielokrotnym wczytaniem i rozliczeniem

³ Wyrażenie „wygenerowanie” używane jest w znaczeniu mającym na celu podkreślenie faktu, że zestawienie przygotowywane jest automatycznie przez operacyjny system informatyczny.

przesyłki. Nie jest możliwe przekazanie zbioru z przesyłkami rozliczeniowymi z zerowymi kwotami lub z przesyłkami kurierskimi z kwotami różnymi od zera, przekazanie zbioru z przesyłkami rozliczeniowymi opatrzonymi datą wcześniejszą niż dzień włączenia banku do Izby.

Przyczyną odrzucenia przez Izbę pakietu korekt jest też przekazanie go w dniu rozbieżnym z datą bieżącą systemu SYBIR, tj. po dacie realizacji rozrachunku w NBP. Bankowe Regionalne Izby Rozliczeniowe wydając przesyłki oddziałom banków wyposażają je w dyskietkę i zestawienie pakietów Izba – Oddział. Data wygenerowania tego zestawienia, umieszczona na wydruku, jest dniem przeprowadzonego przez NBP rozrachunku dokumentów uznaniowych i warunkowego rozrachunku dokumentów obciążeniowych z zastrzeżeniem, że rozrachunek ten odbył się bez wykluczeń. Oznacza to, że banki opłaciły lub opłacą w tym dniu swoje zobowiązania w wysokości wydrukowanych na zestawieniu kwot, o ile oddział nie dokona żadnych zastrzeżeń zapłaty, tj. zwrotów i korekt.

Do obowiązków oddziału banku po odebraniu materiału z BRIR należy przeprowadzenie kontroli wartości dokumentów rozliczeniowych otrzymanych z Izby z kwotami umieszczonymi na zestawieniu pakietów. Wszelkie stwierdzone rozbieżności wymagają pilnego kontaktu z BRIR w celu wyjaśnienia i sprostowania nieprawidłowości. Kopia zestawienia pakietów Izba – Oddział, opatrzona stosownym podpisem, złożonym przez oddział i zwrócona do BRIR, jest potwierdzeniem prawidłowego dostarczenia materiałów.

Cykl rozliczeniowy, liczony od dnia przekazania przez oddział A banku dokumentów do BRIR do dnia otrzymania przez oddział B banku dokumentów z BRIR zgodnie z regulaminem, harmonogramem godzin realizacji czynności oddziałów i Izby, jest bezwzględnie obowiązujący dla obu stron (szczegółowe zastawienie przedstawiono w tab. 1).

Tabela 1

Harmonogram rozliczeń za pomocą KIR SA

Oddział A – prezentujący przesyłki rozliczeniowe (wysyłający)	
1	2
DZIEŃ PIERWSZY GODZ. 15.00–18.00	– dokumenty uznaniowe i obciążeniowe wraz z dyskietką dostarczone do BRIR, – KIR SA dokonuje wstępnego rozliczenia [tzn. prognozy wszystkich dokumentów prezentowanych przez wszystkie oddziały banków i za pośrednictwem odpowiednich BRIR powiadamia Centrale banków o jego wyniku (telekomunikacja, teletransmisja)], – sortowanie pakietów w BRIR i ich międzyregionalna spedycja.
GODZ. 20.00	
GODZ. 19.00–09.00	

Tabela 1 (cd.)

1	2
<p>DZIEŃ DRUGI GODZ. 10.30</p> <p>GODZ. 11.00</p> <p>ROZRACHUNEK DOKONANY GODZ. 11.15</p> <p>ROZRACHUNEK NIEDOKONANY GODZ. 11.15</p> <p>GODZ. 11.30</p> <p>GODZ. 12.00</p>	<p>– rozrachunki dokumentów uznaniowych [saldo należności i zobowiązań po skompensowaniu (teletransmisja)],</p> <p>– NBP informuje Centralę KIR SA o możliwości realizacji zleceń rozrachunku.</p> <p>NBP dokonał odpowiednich księgowania.</p> <p>– BRIR przystępuje do wydawania oddziałom B pakietów przesyłek (uznaniowych i obciążeniowych). W przypadku nieodebrania przez osoby upoważnione worka transportowego do godz. 13.00, BRIR, po niezwłocznym powiadomieniu zainteresowanego oddziału, przechowuje je do czasu odebrania.</p> <p>– jeden z uczestników nie zgromadził środków na pokrycie zobowiązań – rezygnacja z uczestnictwa w KIR SA. Zlecenie rachunków jest nieaktualne</p> <p>– Centrala KIR SA wycofuje dokumenty tego banku z rozrachunku i sporządza dla NBP nowe zestawienie rozrachunkowe. Przesyłki rozliczeniowe wykluczonego banku automatycznie traktowane są jako kurierskie.</p> <p>– BRIR przystępuje do wydania oddziałom B przesyłek rozliczeniowych opatrzonych klauzulą „BRAK ROZRACHUNKU do godz. 11.15”,</p> <p>– druga runda rozrachunku dokumentów uznaniowych (rozrachunek dokonany, niedokonany). Procedura powtarzana jest do momentu ustalenia grona uczestników zdolnych do zapłaty swoich zobowiązań, wynikających z wymiany międzybankowych zleceń płatniczych. Nowe rozliczenie z KIR SA powstaje po upływie 15 minut liczonych od pełnej godziny. Czas realizacji zlecenia w NBP wynosi do ok. 45 minut.</p>
Oddział B – otrzymujący do rozrachunku dokumenty	
<p>DZIEŃ DRUGI GODZ. 11.15–14.30</p> <p>DO GODZ. 18.00</p>	<p>– odbiór (dostarczenie) worka transportowego przez osobę upoważnioną. Oddział otrzymuje opłacone dokumenty uznaniowe i oczekujące na akceptację dokumenty obciążeniowe,</p> <p>– sprawdzanie zgodności zestawień pakietów i etykiet z załączonymi dokumentami. Składanie zastrzeżeń zapłaty dokumentów obciążeniowych (sporządzenie dyskietki ze zwrotami i korektami) – w szczególnych</p>

banku, wynikającym z chwilowych zakłóceń w płynności, których efektem mogłoby stać się wykluczenie z Izby, prezes NBP wyraził zgodę na zasilenie rachunków bieżących banku z ich rezerw obowiązkowych.

Do wdrożonych w KIR SA rozwiązań ograniczających ryzyko rozrachunkowe należą: kryteria przystąpienia banku do Izby, wykluczenie niewypłacalnego banku z rozliczeń, powtórzenie sesji rozrachunkowej. Przy czym zauważyć trzeba, że odgrywają one swoją rolę wyłącznie przy ścisłej współpracy KIR SA i NBP, ukierunkowanej na zahamowanie ewentualnego efektu domina (wykluczenie w sesji rozliczeniowej jednego banku i powtórne naliczenie wzajemnych wierzytelności pozostałych banków zmienia salda rozrachunków, mogąc spowodować kłopoty finansowe kolejnego banku, zwłaszcza w przypadku gdy nowo naliczone saldo zmieniło swój charakter z kredytowego na debetowe itd.). Aby zapobiec takim sytuacjom, NBP zaleca bankom utrzymanie na rachunkach bieżących stanu środków wystarczających na pokrycie własnych, czyli nieskompensowanych, zobowiązań banku. Rozwiązanie to wymusza rezerwowanie większej ilości środków na rachunku, a tym samym ogranicza możliwości banku dotyczące lepszego gospodarowania nimi.

Wykluczenie banku może nastąpić po godzinie 11.15. Nowa tabela powiązań wytworzona zostanie przez system SYBIR między godz. 12.00 a 14.00. W tej sytuacji w dniu wykluczenia BRIR-y nie mają możliwości dostarczenia wszystkim przez siebie obsługiwanym oddziałom nowej tabeli powiązań, z której wyeliminowane zostały oddziały wykluczonego banku. Oddziały banku, w dniu wykluczenia banku X, wygenerują niesłusznie przesyłki rozliczeniowe do tego banku.

Należy jednak pamiętać, że nie będą one podlegać rozrachunkowi, zarówno bowiem w BRIR-ach, jak i w centrum komputerowym Centrali KIR SA tabela powiązań nie zawiera już wykluczonego banku⁴.

3.2. SYSTEM ELIXIR

System ELIXIR jest pierwszym w Polsce systemem elektronicznych rozliczeń międzybankowych, za pośrednictwem którego banki mogą oferować klientom dokonanie rozliczenia w dniu przyjęcia zlecenia do realizacji. Cechą charakterystyczną tego systemu jest radykalne ograniczenie lub rezygnacja ze stosowania papieru w przekazywaniu bankowi zleceń płatniczych oraz w odbiorze z banku informacji o realizacji operacji bankowych. Kolejną cechą charakterystyczną tego systemu jest archiwizowanie papierowych

⁴ Instrukcja służbowa PKO bp, Rachunki międzybankowe realizowane za pośrednictwem KIR SA, Warszawa, styczeń 1993.

oryginałów zleceń płatniczych jedynie w oddziale banku zleceniodawcy (w oddziale A).

W oddziale A banku przyjmującego zlecenie klienta rejestrowane są wszystkie informacje istotne z tego zlecenia. Inaczej mówiąc, oddział A, będący bezpośrednim uczestnikiem systemu ELIXIR, ma obowiązek zamienić papierową formę zlecenia płatniczego w elektroniczny dokument rozliczeniowy.

System ELIXIR, podobnie jak system SYBIR, służy do przesyłania między bankami zleceń płatniczych klientów oraz do okresowego wyliczania wzajemnych zobowiązań i należności banków wynikających z tej wymiany, w celu dokonania rozrachunku w NBP, prowadzącym rachunki banków – uczestników Izby. Jest systemem rozrachunku netto, w którym przedstawione przez KIR SA do zaksięgowania na rachunkach banków zlecenia są rezultatem kompensaty wzajemnych należności i zobowiązań banków wynikających z indywidualnych zleceń klientów. Zlecenia klientów mogą dotyczyć zarówno rozliczeń międzybankowych, jak i międzyoddziałowych.

Zarówno zasada wyliczania wzajemnych skompensowanych wierzytelności, jak i forma oraz tryb przekazania przez KIR SA w imieniu banków zleceń płatniczych do NBP nie uległy zmianie. Odmiennie niż w systemie SYBIR, system ELIXIR jest w pełni elektroniczny, a zatem zbędne stało się w nim przekazywanie dokumentów papierowych. Poza zleceniami płatniczymi dostarczonymi przez banki do systemu w formie komunikatów uznaniowych czy obciążeniowych istnieje możliwość wymiany innych elektronicznych dokumentów, nie będących przedmiotem rozrachunku w NBP, w tym także elektronicznych międzyoddziałowych zleceń płatniczych.

Przedmiot wymiany

Przedmiotem wymiany za pośrednictwem systemu ELIXIR są zlecenia uznaniowe i obciążeniowe zarejestrowane na magnetycznych nośnikach informacji lub przekazane drogą teletransmisji danych:

1. Zlecenia uznaniowe:

– polecenie przelewu,	– czek rozrachunkowy,
– bankowy dowód wpłaty,	– czek gotówkowy,
– bankowa nota memoriałowa,	– polecenie zapłaty.

2. Zlecenia obciążeniowe.

Zlecenia obciążeniowe, realizowane w systemie ELIXIR, zostały podzielone na te, które wymagają potwierdzenia oddziału B o przyjęciu do realizacji i te, które takiego potwierdzenia nie wymagają. Decyzja o wyborze sposobu rozliczenia uzależniana będzie od wysokości kwoty obciążenia. Obecnie sektor bankowy nie jest do końca zdecydowany, którą z zawartości obciążenia przyjąć jako graniczną. W chwili uruchomienia zleceń obciążeniowych

w środowisku produkcyjnym systemu, wartość ta będzie musiała być przez banki przyjęta i akceptowana.

Zlecenia mogą być wymieniane pomiędzy: jednostkami różnych Uczestników – podlegają wtedy rozrachunkowi międzybankowemu na rachunkach bieżących Uczestników w NBP, jednostkami tego samego Uczestnika – podlegają wtedy rozliczeniom międzyoddziałowym. Bezpośredni Uczestnicy, poza wymianą zleceń, mogą wymieniać za jego pośrednictwem komunikaty informacyjne dowolnej treści, system zaś przesyła Uczestnikom informacje kontrolne i sterujące. Komunikaty nie spełniające wymogów będą zwracane nadawcy bez przetworzenia. Wymieniane komunikaty są łączone w bloki, a bloki w zbiory.

Dostarczanie i odbiór zleceń

System ELIXIR działa przez 24 godziny we wszystkie dni księgowo w roku (poza dniami wolnymi). W dni wolne wejście do systemu jest zamknięte w godzinach od 21.30 dnia poprzedzającego do 22.30 dnia wolnego. Wejście do systemu może być otwarte na złożone z dwutygodniowym wyprzedzeniem uzasadnione żądanie. Decyzję w tej sprawie podejmuje Zarząd KIR SA.

Rejestracja zobowiązań i należności uczestnika odbywa się w sposób ciągły dla danego przebiegu, aż do przetworzenia wszystkich zleceń podlegającym rozliczeniom w tym przebiegu.

Zbiory ze zleceniami mogą być dostarczane i odebrane: zarejestrowane na maszynowym nośniku informacji i/lub teletransmisyjnie. Zbiory ze zleceniami powinny być oznaczone i zarejestrowane w sposób ustalony dla danego Bezpośredniego Uczestnika pomiędzy Centralą KIR SA a Centralą Uczestnika. Zbiory ze zleceniami należy przelać do jednostki KIR SA, która obsługuje danego Bezpośredniego Uczestnika, stosując właściwy tryb dostarczania odbioru. W przypadku niespełnienia wymogów przesłane zbiory nie będą przetwarzane. Zbiór zostanie odesłany do tej jednostki nadającej, po uzupełnieniu informacją o rodzaju błędu. Zbiory komunikatów przesyłane (drogą teletransmisji danych) są na warunkach uzgodnionych z operatorem sieci. Zbiór uważa się za dostarczony po zarejestrowaniu w oznaczonym komputerze KIR SA według adresu komunikacyjnego podanego jednostce Uczestnika. Zbiory komunikatów do jednostki Uczestnika są przekazywane teletransmisyjnie: na jej żądanie, gdy jednostka uczestnika dostarcza i odbiera zbiory oraz automatycznie, gdy jednostka Uczestnika odbiera i dostarcza zbiory z wykorzystaniem poczty. Niezwłocznie po otrzymaniu żądania transmisji zbioru (po pozytywnej weryfikacji), KIR SA udostępnia zbiory komunikatów w formie przygotowanej do transmisji do jednostki Uczestnika. Uczestnicy mogą odbierać zbiory ze zleceniami utworzonymi przez system ELIXIR w danym przebiegu jeszcze przed rozrachunkiem, tj. przed utworzeniem i możliwością odebrania zbiorów z przeglądem

rozliczeń przeprowadzonych w danym przebiegu. W przypadku zerwania łączności jednostka Uczestnika powinna powtórnie ją nawiązać. Warunki przesłania i odbioru danych z wykorzystaniem poczty ustalone są indywidualnie pomiędzy zainteresowanymi Uczestnikami. Bezpośredni Uczestnik jest obowiązany dysponować w pomieszczeniu czynnym telefonem sieci publicznej i zapewnić jego obsługę w czasie przewidzianym na transmisję, w celu uzgadniania sposobów działania w sytuacjach awaryjnych. Uczestnik jest także zobowiązany ustalić z BRIR, która go obsługuje, awaryjną metodę dostarczania odbioru i zbiorów komunikatów. Skutki niedopełnienia obowiązków obciążają wyłącznie Uczestnika, którego jednostka nie wypełniła tych obowiązków.

Procedury rozliczeniowe

W każdej sesji rozliczeniowej przeprowadzone jest rozliczenie zleceń uznaniowych i zaakceptowanych w danym przebiegu przez bank płatnika zleceń obciążeniowych. Wyniki rozliczeń obu rodzajów zleceń przedstawione są oddzielnie i łączone jedynie w celu skompensowania i wystawienia zleceń do NBP do dokonania rozrachunku. KIR SA zobowiązuje się do uwzględnienia w danej sesji zleceń, które zostały zapisane w rejestrze ELIXIR na 4 godziny przed rozpoczęciem określonych sesji. Zarząd KIR SA może skrócić czas przewidywany na przetwarzanie komunikatów opóźniając zamknięcie wejścia do przebiegu poprzedniego przetwarzania i otwarcie wejścia do przebiegu następnego, kierując się w decyzji przewidywaną liczbą komunikatów i szybkością ich przetwarzania. W NBP sesje rozrachunkowe dla rozliczeń międzybankowych odbywają się przez pięć dni w tygodniu od poniedziałku do piątku, z wyłączeniem dni wolnych, trzy razy dziennie:

- sesja poranna – od 10.30 do 11.00,
- sesja popołudniowa – od 14.30 do 15.00,
- sesja wieczorna – od 19.00 do 19.30.

W każdej sesji rozliczeniowej systemu ELIXIR uczestniczą wszystkie zlecenia, które wymagają rozliczenia i dokonania rozrachunku w danym przebiegu. Pomiędzy przebiegami i dniami rozliczeniowymi przewidywana jest przerwa techniczna o maksymalnej długości 30 minut. Bezpośredni Uczestnik po zakończeniu przebiegu rozliczeniowego i dokonaniu rozrachunku otrzymuje komunikaty zawierające przegląd rozliczeń przeprowadzonych w tym przebiegu przez jednostkę Uczestnika. Jednostka Uczestnika zobowiązana jest do uzgadniania przesyłanych i otrzymywanych transakcji z przeglądami. Zlecenia obciążeniowe wymagające potwierdzenia mogą być kierowane do rozliczeń wyłącznie na pierwszym przebiegu rozliczeniowym. W przypadku skierowania ich na pozostałe przebiegi zostaną zwrócone jako niezrealizowane. Odmowa wykonania zlecenia nastąpi najpóźniej w trzecim przebiegu tego samego dnia. Oznacza to, że zlecenie obciążeniowe, które

weszły do systemu na pierwszy przebieg, będą rozliczone w trzecim przebiegu tego samego dnia, o ile nie nastąpiła wcześniejsza odmowa ich wykonania.

Usługi dodatkowe

System ELIXIR składa się z dwóch podsystemów: ELIXIR-O zainstalowany w oddziałach banków bezpośrednio uczestniczących w wymianie zleceń płatniczych i ELIXIR-C zainstalowany w regionalnych izbach i w centrum rozliczeniowym KIR SA.

Do zadań ELIXIR-O należą od strony oddziału A banku: zmiana dokumentu źródłowego w elektroniczne zlecenie płatnicze klienta poprzez ręczną rejestrację transakcji bądź poprzez import danych z systemu informatycznego oddziału banku, autoryzacja zbioru z transakcjami oddziału banku, autoryzacja zbioru z transakcjami poprzez nadanie podpisu cyfrowego oraz przekazanie danych do ELIXIR-C za pomocą dyskietki lub teletransmisji w trybie *on-line* do KIR SA.

Od strony oddziału B banku: odebranie po rozrachunku autoryzowanych przez ELIXIR-C transakcji i raportów. Wydruk raportów według medium oraz według transakcji, będących potwierdzeniem o płaceniu przez banki wymienionych w nich transakcji w danym dniu rozliczeniowym, w danej sesji, stanowiących podstawę do uruchomienia w oddziale banków procedur księgowych.

Do zadań ELIXIR-C należą w BRIR: odebranie zbiorów z danymi przygotowanymi przez oddziały A banków na dyskietkach lub przekazanych transmisją do BRIR, a następnie przekazanie ich teletransmisyjnie do centrum komputerowego w Centrali KIR SA do wstępnej kontroli. W Centrum rozliczeniowym KIR SA: odbieranie zbiorów z danymi przygotowanymi przez oddziały A banków, przekazanych teletransmisyjnie w trybie *on-line* oraz ich kontrola. Kontrola autentyczności otrzymanych zbiorów poprzez odczyt „podpisu cyfrowego”. Wyliczanie sald obrotów banków oddzielnie dla każdego przebiegu. Tworzenie zbiorów z transakcjami opłacanymi dla oddziałów B banków i opatrzenie ich własnym podpisem cyfrowym KIR SA. Tworzenie rekordów kontroli rozliczeń (raportów dla oddziałów i opatrzenie ich podpisem cyfrowym) oraz „rozesłanie” oddziałom B banków transakcji wraz z raportami za pośrednictwem teletransmisji w trybie *on-line*. Po zakończeniu dnia rozliczeniowego, tj. po przeprowadzeniu rozrachunku w wieczornej sesji rozliczeniowej godz. (19.30), system generuje zbiory do kontroli rozrachunku, przeznaczone dla central banków. W zbiorach tych umieszczone są informacje o opłaconych transakcjach poszczególnych oddziałów danego banku, zagregowane według banków w ramach odpowiednich rund rozliczeniowych.

Jeżeli bank lub banki nie opłacą w określonym terminie swoich zobowiązań wynikających z rozliczenia, uważa się, że rezygnują z uczestnictwa w rozlicze-

niach przeprowadzanych za pośrednictwem Izby. W takim przypadku bank wykluczany jest z uczestnictwa w rozrachunkach międzybankowych realizowanych przez KIR SA, a jego dostęp do systemu ELIXIR zostaje zablokowany. Po przekroczeniu tego terminu jednostka banku jest zablokowana w systemie ELIXIR i nie może przekazywać do systemu transakcji. Pozostali uczestnicy wymiany, którzy zaprezentowali swoje transakcje jednostce zablokowanej, otrzymują w raportach informacje, komunikaty błędów o kodzie 066, równoważne zwrotowi uznania bądź obciążenia bezpośredniego. Wszystkie zlecenia i komunikaty przesyłane i odbierane przez oddziały muszą być elektronicznie podpisane. Podpis elektroniczny złożony po bloku komunikatów w postaci ciągu znaków identyfikujących jednoznacznie nadawcę tych komunikatów oraz kontrolujących integralność i niezmiennosc komunikatów przesyłanych między stronami stanowi o bezpieczeństwie danych w systemie.

Rozrachunki międzybankowe realizowane za pośrednictwem banków prowadzących rachunki bieżące dla innych banków krajowych zastosowane zostały w celu umożliwienia bankom, nie mającym otwartych rachunków bieżących w NBP, rozliczenia zleceń płatniczych swoich klientów. Wymiana dokumentów płatniczych odbywa się za pośrednictwem banku, który jest bezpośrednim uczestnikiem KIR SA i ma otwarty rachunek bieżący w NBP⁵.

W bezpośredniej wymianie zleceń muszą uczestniczyć co najmniej dwie jednostki organizacyjne różnych banków, wysyłająca i otrzymująca, które przekazują między sobą bezpośrednio zlecenia klientów lub własne banków⁶.

4. ROZWIĄZANIA TECHNOLOGICZNE SYSTEMÓW ROZLICZEŃ

Z punktu widzenia systemu SYBIR nie występują bariery technologiczne mające wpływ na funkcjonowanie rozliczeń. Problem pojawia się w przypadku systemu ELIXIR, który wymaga nowoczesnej infrastruktury technicznej oraz spełnienia warunków dotyczących zarówno sprzętu komputerowego, jak i kwalifikacji osób, które mają go obsługiwać.

Jedną z form zabezpieczenia przekazu jest opatrzenie go podpisem cyfrowym. Wysłanie i odebranie zlecenia w postaci elektronicznej musi odbywać się przy zachowaniu bezpieczeństwa wszystkich zainteresowanych, tj. klientów, banków i KIR SA. W tym celu w system ELIXIR wbudowane

⁵ *Instrukcja służbowa PKO bp, System rozliczeń Elixir. Podstawowe dokumenty na dzień 01.02.1995 r.*, Centrala KIR SA, Warszawa 1994.

⁶ *Regulamin dokonywania czynności w zakresie rozliczeń przez Krajową Izbę Rozliczeniową SA, KIR SA, Warszawa 1999.*

zostały mechanizmy zabezpieczające, które operują tzw. podpisem cyfrowym według algorytmu. Algorytm ten należy do sfery wiedzy publicznej i jest przedmiotem norm międzynarodowych ISO.

Każdy bezpośredni użytkownik systemu dysponuje parą kluczy, z których jeden (prywatny) znany jest tylko jemu, natomiast drugi (publiczny) znają wszyscy jego potencjalni kontrahenci. W systemie ELIXIR oznacza to, że w KIR SA muszą być znane klucze publiczne wszystkich oddziałów bezpośrednio uczestniczących w systemie, natomiast w każdym z tych oddziałów musi być znany klucz publiczny KIR SA.

Użytkownik wysyłający zbiór ze zleceniami dołącza do niego dodatkową informację, tzw. podpis cyfrowy, obliczoną na podstawie zawartości zbioru i wartości klucza prywatnego. Odbiorca tego zbioru, posługując się kluczem publicznym nadawcy, sprawdza, czy zbiór faktycznie pochodzi od tego nadawcy i czy jego zawartość nie została zmieniona od momentu opatrzenia jej podpisem przez nadawcę.

Elementem systemu zabezpieczeń jest także specjalna instytucja, Ośrodek Zarządzania Kluczami, który pośredniczy w dystrybucji kluczy publicznych i gwarantuje, że przekazane przez nią klucze rzeczywiście należą do wskazanych użytkowników. Ośrodek Zarządzania Kluczami jest obecnie prowadzony przez KIR SA, jako komórka wyodrębniona z normalnego cyklu przetwarzania. Można przypuszczać, że w miarę zwiększania się zakresu stosowania tej metody zabezpieczeń w różnych organizacjach, Ośrodek przy KIR SA stanie się jednym z wielu ośrodków branżowych.

Prawidłowe działanie systemu opiera się na odpowiednim oprogramowaniu przy spełnieniu wymogów dotyczących sprzętu.

System ELIXIR składa się z dwóch podsystemów: ELIXIR-O i ELIXIR-C.

Obecnie w oddziałach banków rozliczających się poprzez ELIXIR musi być zainstalowany standardowy *interface* systemu – podsystem ELIXIR-O. Obsługuje on następujące funkcje: rejestrację danych z dokumentów źródłowych lub dołączenie danych ze zbiorów utworzonych na podstawie danych z oddziałowego systemu informatycznego (własne oprogramowanie banku), nadanie podpisu cyfrowego, przekazanie zbiorów do ELIXIR-C zgodnie z parametrami oddziału (dyskietka, telekomunikacja), odbiór z ELIXIR-C zbiorów zawierających przetworzone komunikaty, weryfikację podpisu cyfrowego, wydruk duplikatów dokumentów lub utworzenie zbioru dla systemu informatycznego banku.

Przewiduje się, że docelowo funkcje te powinny być realizowane przez wyspecjalizowane moduły własnych systemów obsługi banków, zapewniające bezpośrednie sprzężenie tych systemów z ELIXIR-C.

Podsystem ELIXIR-C pracuje w regionalnych centrach rozliczeniowych (BRIR-y) oraz w centrum rozliczeniowym (KIR SA). W centrach regionalnych

następuje odbiór zbiorów i kontrola komunikatów otrzymanych z oddziałów, a następnie przekazanie ich do centrum rozliczeniowego. Po dokonaniu rozliczenia w centrum, przetworzone komunikaty są przekazywane przez regionalne centra do odpowiednich oddziałów na właściwych dla danego oddziału nośnikach. Centrum rozliczeniowe jest odpowiedzialne za przygotowanie danych do rozrachunku w NBP.

Wymagania dotyczące sprzętu określić można następująco: Moduł ELIXIR-O jest opracowywany w środowisku FoxPro i może być uruchomiony na zestawie mikrokomputera typu IBM PC, działającym pod systemem operacyjnym MS-DOS. Zestaw taki na potrzeby systemu ELIXIR należy rozbudować o urządzenia systemu zabezpieczeń produkcji firmy Racal-Datacomm w postaci karty kryptograficznej, umieszczonej wewnątrz komputera oraz podłączonego do niej zewnętrznego czytnika tzw. kart inteligentnych (*smart cards*). W przypadku korzystania z łącza telekomunikacyjnego potrzebna jest dalsza rozbudowa zestawu komputera. W ośrodku centralnym KIR SA oraz w ośrodkach regionalnych na potrzeby systemu ELIXIR zainstalowane zostały komputery serii A produkcji firmy Unisys.

Do celów transmisji danych wykorzystuje się sieć firmy Telbank, przez którą oddział banku jest połączony bezpośrednio z centralnym ośrodkiem KIR SA. Sieć fizyczna stanowi podstawę działania kolejnych warstw oprogramowania telekomunikacyjnego: X.25, TCP/IP, FTP, stanowiąc łącznie usługę transmisji danych.

System ELIXIR dzięki stosowaniu zapisów elektronicznych o strukturze zgodnej z rozwiązaniami międzynarodowymi umożliwi naturalne włączenie systemu rozliczeń międzybankowych w elektroniczną sieć powiązań banków między sobą w skali krajowej i międzynarodowej, a także banków z ich klientami; sieć elektronicznej wymiany danych, której angielski skrót EDI (*Electronic Data Interchange*) stał się już synonimem nowoczesności. Zastosowana w systemie ELIXIR metoda zabezpieczeń lokuje go w światowej awangardzie aplikacji EDI.

Relację między stosowanymi w KIR SA systemami można też scharakteryzować następująco: podczas gdy system SYBIR nadrabiał zaległości i stworzył podstawy przyzwoitego systemu rozliczeń międzybankowych, to ELIXIR zapewnia temu systemowi otwarcie na przyszłość⁷.

⁷ Dane dotyczące banku i instytucji finansowych w Polsce przygotowano na podstawie materiałów KIR SA.

*Sebastian Bakalarczyk***NATIONAL CLEARING HOUSE C.O. IN THE POLISH BANKING SYSTEM**

The purpose of the establishment of KIR SA was to build and standardise the interbank clearing system. It was intended to include exchange and recording of payment transfers and identificate mutual liabilities, as well as presentation of clearing results between banks active in Poland to the National Bank of Poland. On the 22nd of November 1991 representatives of 16 founding banks, including National Bank of Poland and the Polish Bank Association signed the notarial deed of the National Clearing House C.o. which stipulated the company's statute and governing bodies. The KIR SA organisation's structure comprises the Head Office in Warsaw and 17 Bank Regional Clearing Houses (BRIR) in the Poland's province capitals and in Koszalin. In National Clearing House C.o. there are 2 basic clearing systems: The SYBIR system – paper-based or traditional and the ELIXIR system – the Electronic Clearing System. While the SYBIR system in Polish banks was an immense leap as compared with practices, it could not be treated to be the only and final solution, primarily due to its "non-electronic" nature. Therefore, KIR SA undertook in the very beginning the preparations for a fully electronic clearing system. The ELIXIR system was presented in its complete form to the KIR SA Management Board by Unisys as early as September 1993. The ELIXIR system became operational on 18 April, 1994 linking 37 branches of eight banks. As a result of implementation of the process of widespread migration to electronic interbank transactions, as of July 1997 all of the National Clearing House C.o. members use the modern electronic clearing system.